

19. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA ÇERKES SÜRGÜNÜ: GÖÇ, İANE VE İSKÂN

Sezgin ZABUN

Doç. Dr.

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi

sezginzabun@cumhuriyet.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0003-2566-2513>

DOI: 10.31834/ortadoguvegoc.1314054

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 13 Haziran / 13 June 2023

Kabul Tarihi / Accepted: 02 Ekim / 02 October 2023

Yayın Tarihi / Published: 30 Aralık / December 2023

Yayın Sezonu / Pub Season: Haziran / June

Atıf / Cite: Zabun, S. (2023). 19. Yüzyılın İkinci Yarısında Çerkes Sürgünü: Göç, İane ve İskân. Ortadoğu ve Göç, 13(1). ss. 10-39.

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and checked via a plagiarism detector.

Öz

19. yüzyılın 2. yarısında Kafkasya’da Çerkeslere ağır sonuçları olan ve yıllarca süren bir harekât yürütülmüştür. Rusların gerekçeleri ne olursa olsun yaşanan trajediyi haklı göstermeyecektir. Telifisi mümkün olmayan bu suçu işleyenler cezasız kalmamalıdır. En azından BM’de kınanmalı, maddi yaptırım uygulanmalıdır. Sürgünde ve çeşitli kamplarda yok olanlara da gereken destek sağlanmalıdır. Rusya tarafından sürgüne gönderilen Çerkeslerin sayısı yaklaşık olarak 1 milyon 200 bin ila 2 milyon arasındadır. Yaşanan trajedinin üstünden yıllar geçmiş olsa da Osmanlı ve Rus arşivlerinden, olayın bütün boyutlarıyla ortaya konduğu söylenemez. Ağır kış şartlarında evinde, yurdunda imha edilenden geriye kalanlar denize sürülmüştür. Ağır doğa koşulları ve salgın hastalıklar, yola çıkan nüfusun üçte birini yollarda yok etmiştir. Osmanlı Devleti hangi gerekçeyle olursa olsun Çerkes muhacirleri ülkesine kabul etmiş ve zorunlu ihtiyaçlarını karşılamıştır. Bu çerçevede muhacirlere mesken, beslenme, tarım aletleri destekleri verilmiştir. Bu çalışmadaki arşiv belgelerinden de görüleceği üzere yapılan yardımlar ayrıntılı bir şekilde Osmanlı arşiv kayıtlarında mevcuttur. Çerkesler, bugün bütün dünyada diaspora oluşturmuş bir taraftan yaşananları anlamaya çalışırken bir yandan ağıt yakmakta ve “Çerkes” olarak var olma mücadelesi vermektedir.

Anahtar Kelimeler: Çerkes Göçü, Çerkes İskanı, Yardımlar, Sivas.

CIRCASSIAN EXILE IN THE SECOND HALF OF THE 19TH CENTURY: MIGRATION, AID AND SETTLEMENT

Abstract

In the second half of the 19th century, the Circassians were subjected to a years-long campaign in the Caucasus with severe consequences. Whatever the justifications of the Russians, it will not justify the tragedy. Those who committed this irreparable crime should not go unpunished. At the very least, they should be condemned at the UN and financial sanctions should be imposed. Those who perished in exile and in various camps should be provided with the necessary support. The number of Circassians exiled by Russia is approximately between 1 million 200 thousand and 2 million. Although years have passed since the tragedy, it cannot be said that the Ottoman and Russian archives have revealed the incident in all its dimensions. In severe winter conditions, the remnants of those exterminated in their homes and homeland were driven to the sea. Severe natural conditions and epidemics wiped out a third of the population on the roads. The Ottoman Empire accepted Circassian immigrants for whatever reason and met their mandatory needs. In this framework, housing, nutrition and agricultural equipment support were given to the refugees. As can be seen from the archive documents in this study, the aids are available in detail in the Ottoman archive records. It has formed a diaspora all over the world, while trying to understand what is going on, on the other hand, it laments and struggles to exist as a "Circassian".

Key words: Circassian Migration, Circassian Settlement, Aids, Sivas.

Giriş

Rusya 16.yy'dan itibaren Kafkasya bölgesini zorla ele geçirmeye başlamıştır. Kafkasya'nın tamamen ele geçirilmesi ise 1864 Mayıs ayında gerçekleşmiştir. Rusya'nın işgal politikası gereğince Kafkasya'nın işgali Kırım'daki uygulamalardan çokdaha ağır olmuştur. Ruslar için Batı ve Kuzey Kafkasya'yı kendilerine sadık Hristiyan toprakları haline getirmenin yanında Çerkeslerin verimli topraklarını ele geçirmek, bu işgaldeki asıl hedefti. İşgal süresi boyunca Ruslar tarafından çeşitli baskı ve aşağılama politikaları ile bölge Çerkesler için yaşanmaz bir hale getirildi. Köylerin yağmalanıp yok edilmesi, hayvan sürülerine el konulması, evlerin ve tarlaların tahrip edilmesi gibi uygulamalar, Çerkeslere göçten başka bir seçenek bırakmadı. Bu noktadan hareketle Rusya'nın, Kafkasya'yı hangi şartlarda nasıl, nelerin pahasına ele geçirdiği yeterince incelenmediği söylenebilir. Rus tezini savunanlar da söyleyecek söz bulabilirler. Aksini savunanların da makul dayanakları vardır. Ancak her bir ailenin her bir ferdinin hayatlarında nelerin değiştiğine odaklandığınızda milyonlarca insanın hayatına ölüm ve zulümle dokunulduğu görülecektir (McCarthy, 2018, s. 37).

Ulaşım, iletişim imkânlarının yetersiz olduğu bu dönemde en çok ulaşım ve iletişim imkânları önemliydi. Canını, malını kurtarmak için uzaklaşmak elzemdi, ama nasıl. Kağrı, at arabası, derme çatma deniz ulaşım araçları. Ağır kış koşullarında hastalıklar, zuhur eden salgınlar, tedavi imkânlarının yetersizliği ve çaresizlik. "Sürgün" döneminde antibiyotik henüz geliştirilmemişti. Savaştan canını kurtaranları zorlu bir yolculuk bekliyordu. Aşırı yüklenen deniz ulaşım araçları ağır kış şartlarında güçlkle Osmanlı topraklarına ulaşıyordu. Yolculuk sırasında vefat edenler denize defnolunuyordu.

Salgın hastalıklar kamplarda kitlesel ölümlere yol açıyordu. Hülâsa ölüm dört koldan geldi ve çok can aldı. Kalanlar çok acılar çekti. Yeni acılar yaşanmasın ve ders alınsın diye, bu acı olayların yeniden yeniden gündeme alınması bir zarurettir. Değilse amaç yaraları kanatmak, acıları depreştirmek olmadığı gibi kin, nefret empoze etmek de değildir.

Korkunç İvan'ın sıcak denizlere ulaşma hayali sıkça tekrarlanır. Bu uğurda yaşanan bunca savaş ve ölüm sanki izah edilmiş olur. Bugün özellikle Suriye'de ve "sıcak denizlerdeki etkisine bakıldığında amaç gerçekleşmiş gibi. O zaman sormak lazım, şimdi sırada ne var.

Yaşanan trajedinin "soykırım", "sürgün", "tehcir" yahut başka kavramlarla tanımlanması önemli olmakla birlikte, sonuçlarını değiştirmemektedir. Birleşmiş Milletler 'in tanımladığı suç kalıplarına göre "soykırım" değil "sürgün" olarak nitelenebilirmiş. Olağanüstü yetkilerle donatılmış beş daimi üyenin iktisadi ve siyasi vesayeti altındaki Birleşmiş Milletler 'in aldığı kararlarda bağımsız ve tarafsız olma ehliyeti yoktur.

19. yy'ın 2. yarısı Osmanlı İmparatorluğunun en iyi zamanları değildir. Devlet Gerileme Dönemi'ni yaşamaktadır. Borçlarını ödeyemiyor, vadesi gelen borcunun anaparasını ödeyemediği gibi faizini dahi ödeyememektedir. Fransız İhtilali'ni müteakiben ortaya çıkan "milliyetçilik" ve "ulus devlet" anlayışı sonucunda neredeyse bütün dini ve etnik unsurlar ayaklanmış bağımsızlık istemektedir. Doğal olarak pek çok cephede savaş ve yokluk hüküm sürmektedir. Bu şartlarda Osmanlı İmparatorluğu istese de muhacirlere gereği gibi yardımcı olamayacaktır.

Tarihinde "soykırım", "işgal" ve benzeri muameleyle uğramamış millet her halde yoktur. Avrupa'nın 5. yy'dan itibaren Cermenler, Müslümanlar, Hunlar ve Vikingler tarafından istilası, Amerika kıtasının 15. yy sonundan itibaren

işgali, bütün Afrika'nın sömürge olarak paylaşılması, İngiltere'nin Çin, Hindistan, Avustralya ve Yeni Zelanda'yı işgalleri, Moğolların işgalleri. Dünya Tarihi, Savaşlar, İşgaller, İstilar Tarihi gibi. Ama bugün ve gelecekte savaş olmamalı zira geliştirilen kitle imha silahları, nükleer ve biyolojik silahlar Dünyanın sonunu getirebilir.

Çalışmanın temel amacı, 1863 yılında Kafkaslardan Anadolu'ya göç eden bir grup ailenin gç, iskân, iaşe ve ibateleri bağlamında Çerkes sürgününün sosyo-ekonomik boyutlarının anlaşılmasına katkı sunmaktır. Bu doğrultuda, üç ana kısımdan oluşan çalışmanın girişi müteakiben ilk kısmında Kafkasya'nın işgaline, ikinci kısmında, Çerkes sürgününe, üçüncü kısmında ise Çerkesler'in Anadolu'da isknına değinilmektedir. İskân sırasında Osmanlı Devleti'nin iskân edilen muhacirlere ne tür yardımlarda bulunduğu Osmanlı arşiv belgeleri rnekliginde açıklanmaktadır.

Kafkasya'nın Rusya Tarafından İşgali

Osmanlı İmparatorluğu en geniş sınırlarına ulaştığında, Moskova Prensiği "Sıcak Denizlere İnme" hayalini gerçekleştirmek için harekete geçmişti. 18. yüzyılın başlarında ulaştığı Kafkasya'da amaç Kafkasya'dan Çerkeslerin çıkarılmasıydı. "1475'ten 1768'e kadar Osmanlı İmparatorluğu ile ona bağlı devletlerden başka hiçbir devletin bu denizlerde (Karadeniz, Azak) kıyısı yoktu. Kafkasya'nın batısı gibi, Asya'nın batısında Dicle ve Fırat nehirlerinin yatakları da ta İran körfezine kadar Osmanlı yönetimi altındaydı" (Toynbee, 2020, s. 35). Aradan geçen zamanda çok şey değişmiş, köprünün altından çok sular akmıştı ne Rusya eski Rusya idi, ne de Osmanlı İmparatorluğu eski gücündeydi. Rusya idealleri doğrultusunda ilerlemekteydi. 19. yy'ın 2. Yarisında Kuzey Kafkasya'da imha ve işgal son safhasına girmişti. "1860 başlarında Rusya Kuzey Kafkasya'nın yerli halklarını

yerlerinden etmeyi kararlaştırdı. Rusya uyguladığı zorunlu göçle Kafkas halklarını ya kuzeye yani Kozakların yaşadığı yerlere ya da Türkiye'ye sürecekti" (Gürbüz, 2012, s. 308).

Rus orduları Kafkasya'yı tahliye ederken elbette direnişle karşılaşmıştır. Rusya'da orantısız güç kullanabilme imkanlarını, öldürmek ve sürgüne göndermek kastiyla kullanmıştır. "Bu yapılanlar soykırım mı yoksa Stephen Shenfield' in ifadesiyle "insanların çektikleri acılara gaddarca aldırmaksızın yürütölen bir etnik temizlik" mi idi? Birleşmiş Milletler Soykırım Anlaşması'na göre soykırım "eylemlerin bir grubu kısmen ve tamamen fiziksel olarak yok etmek kastiyla yapılmasını" ifade etmektedir (Richmond, 2008: 167). "şeyh şamilin ele geçirilmesiyle adeta bir temizlik harekâtına dönuşen Rus saldırıları tüm şiddetiyle Kuzey Kafkasya'yı kasıp kavurmuştur" (Gürbüz,2012, s. 309). Kafkasya'da yaşananlara bakıldığında kısmen yok olanlar olduğu gibi Ubıhlar gibi tamamen yok olanlarda vardır. Birleşmiş Milletler 'in koyduğu kritere göre Rusların çerkeslere yönelik eylemleri bir soykırım örneğidir. Ayrıca sürgün nedeniyle gidilen her yerde "asimilasyon" kaçınılmaz bir sondur bu da bir yok oluştur.

Kafkaslara Kazaklarla birlikte gelen Ruslar, çerkesleri ölmek ve sürgün arasında tercihe zorladılar. "Rus işgaline direnişlerinin çökmesini takiben, Kafkaslardan daha büyük bir göç 1859-1865 yılları arasında ve daha sonrasına uzanarak yaşandı. Karadeniz'in batı kıyılarında ve yukarı Kafkaslarda asayişi sağlamak hevesindeki Ruslar, çerkes beylerine ve özellikle de kökten dinci bir tarikat olan Müridilere, yüzbinlerce cana mal olacak şekilde boyun eğdirmeye çabaladılar" (Karpas, 2008, s. 129). Ölümde, sürgünde yeterince nasıplendi bu savaşlardan. Kafkaslardaki Rus ilerleyişi büyük bir insani dramı da peşinden getirdi. "Rus varlığının ulaştığı her yer adeta bir felaket alanına dönuştü" (Gürbüz, 2012, s. 310).

Rusların milli idealleri doğrultusunda işgal ettikleri yerlerden birincisi Kafkaslar olmadığı gibi, sonuncu da olmamıştır. 1861 de Rusya'da serfliğin kaldırılmış olması ve serflere mülk edinme hakkının verilmiş olması Kafkaslarda Çerkeslerin yaşadıklarına ışık tutmaktadır. 19 Şubat 1861 de serfliğin kaldırılmasını düzenleyen yasa çıkarılmıştır (Kuyucuklu, 1990, s. 200). “Çerkesler'e verdikleri sözlere karşın Rus hükümeti onları Osmanlı topraklarına sürmeye çoktan karar vermişti. Haziran 1861' de II. Alexander kolonizasyonun amacını bölgenin tamamen Ruslaştırılması olarak açıklamıştı” (Richmond, 2011, s. 164).

Tamda bugünlerde Ukrayna- Rusya arasında savaş yaşanırken Avrupa yine Rusya'dan tehdit algılıyor ve Ukrayna'yı uzaktan kışkırtarak destekliyor. Sanki tarih tekerrür ediyor. Aslında bir tarafta Rusya diğer tarafta Avrupa ama Avrupa'nın güvenliği için savaşan başkaları. “Avrupalı güçler kendi emperyal çıkarları için tehlikeli gördükleri "doğu" daki Rus yayılmasını durdurmak istiyorlardı. Özellikle İngiltere, Rusya'nın Kafkasya'daki toprak kazanımlarının Hindistan'daki hâkimiyetini tehdit edeceğinden kaygılanıyordu. Çerkesya" da köprübaşı tutmanın bölgenin tamamının kontrolü için yaşamsal olduğu düşüncesi giderek yaygınlık kazanıyordu. Emperyalizmin Kafkasya pastasına göz dikmesi Karadeniz' in kuzeydoğu kıyısındaki küçük bir bölgeyi büyük güç politikasının arenası haline getirdi. Avrupa'nın Çerkes "özgürlük savaşına verdiği bu coşkulu destek iste bu arka plan dikkate alınarak değerlendirilmelidir ve bu destek en iyimser tahminle belirsizdir. Bu belirsizlik de Rusya için kötü olan her şeyin rakipleri için iyi olduğu varsayımından kaynaklanmıştır” (Kreiten, 2011a, s. 139).

Rusya etnik temizliği ve soykırımı bütün Çerkeslere uyguladı. “Orta ve doğu Kafkasyalılar gibi Çerkesler de trajediyi tattılar. Rusların yerleşmek amacıyla topraklarına göz diktikleri

Çerkesler'in kaderi soykırıma çok daha yakın olmuştur. Çeçen, İnguş ve Dağıstan halkları da sonuçta Slavlar tarafından kolonizasyona tabi tutulmuş olmakla birlikte toprakları Ruslar ve Ukraynalı yerleşimciler için daha az cazipti. Bu bölgelerden de yüzbinlerce insanın Osmanlı İmparatorluğu'na göç etmiş olmasına karşılık Rusya Çerkesya'da doğrudan etnik temizlik politikası uyguladı. Bir milyonun üzerinde Çerkes çok zor koşullarda yurtlarını terk etmeye zorlandılar. Diğerleri esas yurtlarından daha verimsiz topraklara göçe zorlandılar” (Henze, 2011, s. 159). Rusya'nın imha-işgal savaşında amacına ulaştığını tarih göstermiştir. Milyonlarca insanın ölümü, sürgünü ve asimilasyonu pahasına. “Savaşın son aşamasına artan sertlik damgasını vurmuştu. Çerkesler'i kitlesel olarak göçe zorlamak için silahlı terör ve toprağı yakma yöntemlerine başvurulmuştu. Rus birliklerinin dağları sistematik olarak taradığı geniş kapsamlı "temizlik “operasyonu yürütülmüştü” (Kreiten, 2011b, s. 172).

Boşaltılan Çerkeslerin yurduna Rusya'nın uygun gördükleri yerleşiyordu. “Artık Romanov Rusya'sının yarı Avrupalı emperyalizmi, anarşik Kozak cemaatini, büyük Rus mujik gruplarını, hatta Almanları bölgeye yerleştirerek, hiyerarşik Çerkes gruplarını ve yağma ile baskınlarla geçinen Çeçenleri baskı altında tutmaya başlamıştı” (Saydam, 2011: 33). Yaşanan katliamlardan bir övünç çıkarmanın ve imha zihniyeti taşımanın askerlerle sınırlı olmadığı görülmektedir. Rus askeri tarihçisi Fadeev şöyle övünüyordu: “Bin yıldır hiçbir fatihin zarar görmeden yaklaşmadığı dokunulmaz bir kale ve haydut sığmağı olan bu ülke sihirli bir değnek dokummuşçasına bir anda her çalışkan Rus'a ait olan boş bir toprağı dönüşüverdi” (Kreiten, 2011b, s. 170).

Sürgün

Kafkaslarda imha planı herkese hissettirilip gösterildiğinde, sürgün artık bir seçenek değil zorunluluk idi. Anadolu'ya, Osmanlıya daha önce gelenler muhakkak olmuştur. Ancak ne geliş şartları benzerlikler taşır ne de gerekçeleri. Daha önce münferit olan bu göçlerde zorunluluk yok ve göçüp göçmemekte özgürsünüz. Sahip olduğunuz mülkleri satabilirsiniz, yolculuk koşullarını da siz belirlersiniz. Ama malınızı, canınızı, namusunuzu koruma telaşında ve zorla gönderiliyorsanız durum değişir. “1850li yılların ilk yarısında bazı Kafkasyalı ailelerin gönüllü olarak Osmanlı topraklarına göç ettiği bilinmektedir. Kırım savaşı sırasında mecburi bir hareket haline gelen göç olayı, 1862-1865 yılları arasındaki üç yılda zirveye ulaşmış ve 1877-1878, 1800-1908 yılları arasında yoğunlaşarak 1920 lere kadar süregelmiştir” (Bice, 1991, s. 45).

Kafkaslardaki imha savaşlarının son merhalesine gelinmişti. Çerkesler ölüm, tehcir ya da göçü seçmek zorundaydı. Her üç seçenek, çeşitli oranlarda tercih edildi. Her üç seçeneğin ortak paydası Rusların istediği toprakların boşaltılması idi. İster diri, ister ölü. Doksan yedi yıl süren savaşlarda Çerkesler'e boyun eğdirmeyi başaramayan Rus hükümeti 1860 yılında imparatorluğun diğer bölgelerine veya Türkiye'ye göç ettirmeye karar verdi. Bu kararı uygulamakla görevlendirilen General Yevdokimov yeni oluşturulmuş tüfekçi ve Kazak süvari birlikleriyle Çerkesya'nın henüz işgal edilmemiş bölgelerine doğru ilerledi. İlk girdiği kuzey mıntikasındaki Çerkesler ses çıkarmadan idaresine girdiler ve aynı yıl içinde dört bin aile direniş göstermeden Kuban'daki yurtlarını terk ederek Türkiye'ye doğru yola çıktı. Buna karşılık güney doğu yönünde yaşayan kabileler direniş hazırlığına başladı. Şimdi popüler Karadeniz sayfiye kenti Soçi'nin bulunduğu yerde Abzehler, Sapsiglar ve Ubihlar meclis kurarak Osmanlı'dan ve Britanya' dan (hiç alamayacakları) yardım talep ettiler (Shenfield, 2011, s. 124).

İmam Şamil'in 1859 da teslim olmasından sonra Muhammed Emin'in organize ettiği direniş 5 yıl daha sürdü. 1864 de Muhammed Emin'de Osmanlı Devletine göç etti. "1863-1864 kışından itibaren göç hareketi tam anlamıyla bir ı gibi büyüdü. Başlangıçta Ruslar tarafından 40-50 bin olacağı söylenen göçmenlerin sayısı, kısa zamanda, yani 1864 baharında 400.000'e ulaşmıştı. Bu arada Rus hükümetinin Çerkesleri ve diğer Kafkas kavimlerini, adeta imha etmek istercesine kıyılara doğru sürüp buralarda perişanlığa ve ölüme terk etmesi dünya kamuoyunda tepkiler doğurdu. Hatta İngiltere' nin Petersburg Büyükelçisi, göçün belli bir düzene konulması ricasında bulundu. İngiltere, hadiseye "Cerkesya gitti, Çerkesleri koruyalım" düşüncesiyle yaklaşıyordu" (Saydam, 2011, s. 18). Yaşanan trajedi izah edilirken imha, işgal, ölüm kelimeleri havada uçuşuyor. Kısacası bir ulus kendi topraklarında, yollarda, kamplarda yok ediliyordu.

Kafkaslardan çıkış olağan üstü koşullarda gerçekleştiği için düzenli kayıtlarda tutulamamıştır. Kara yoluyla, deniz yoluyla ve özel kişilere ait araçlarla gelenler olmuştur. Tabiatıyla bu konudaki iddialar çelişkilidir. Marc Pinson sırf 1864 kış ve ilkbaharında doğu Çerkezistan'dan göç eden insanların sayısının 552 bine ulaştığını belirtmektedir. Resmi istatistiklerdeki mevcut rakamlar, genellikle sadece limanlardan gemilere binen kişilerin sayısını verir. Karadan at üstünde veya tekerlekli arabayla güneye ya da batıya göç edenler ve özel şahıslara ait çok sayıdaki tekneye yasadışı olarak binenler bu rakamlara dahil değildir (Karpas, 2003, s. 110). Kayıt altında olan Sürgün veya göçe zorlanmış Çerkezlerin miktarı hakkında hiçbir zaman gerçek sayı tespit edilememiştir. Çünkü birçok nüfus hareketi kayıt dışı gerçekleştiği gibi ölüm oranı da tespit edilememiştir. "Sayısı 10'dan fazla olan çıkış limanlarında düzenli bir kayıt tutulmaması ve bu limanlarda hiçbir bağlantının bulunmaması yüksek oranlara varan ölümün

kesin olarak bilinmemesi, tutulan kayıtların ise belli bir yer ve zamanla sınırlı tutulması ve kesin olan rakamların da kamuya duyurulmasının engellenmesi gibi nedenlerden ötürü “Büyük Çerkes Sürgünü”nde Kuzey Kafkasya’dan çıkarılanların kesin sayısını gösteren tam güvenilir istatistikleri yoktur. Fakat buna rağmen bazı araştırmacılar yaklaşık belli bir sayı vermektedir. Bunların en azı 500 bin ve en çoğu ise 2-3 milyon arasında değişmektedir” (Aslan, 2011, s. 108).

Göçün Osmanlı Devleti topraklarına gerçekleşmiş olması da önemli anlaşmazlık konularındandır. Kimine göre Osmanlı devleti nüfus ve asker ihtiyacı için bu işi tezgâhlanmış, kimine göre ise Rusya’nın uyguladığı imha harekâtı göçe zorlamıştır. Osmanlı Devletine göçler Balkanlardan, Kafkaslardan ve adalardan yoğun olarak yaşanmıştır. Göçler Osmanlı Devletinin Batı önünde geri çekilmeye başladığı XVII. Yüzyılın sonlarından itibaren başlamış ve özellikle XVIII. ve XIX. yüzyıllardaki Osmanlı-Rus savaşlarından sonra yoğunluk kazanmıştır (Tabakoğlu, 2009, s. 165). Elbette benim de bir kanaatim var. Hangi görüşe katılırsanız katılın veya daha başka görüşünüzde olabilir ancak ortaya çıkan sonuç aynıdır. Bir ulus kendi topraklarında imha edilmiş. Kalanlar elverişsiz koşullarda göçe zorlanmış, iskan edilenlerde zamanla asimile olarak egemen kültür içinde yok olmuştur.

Rusların nihai amacı Batı Avrupa’nın sahip olduğu refahın kaynaklarına özellikle de ticaret yollarına ulaşmaktır. Batı Avrupa bu durumu anladığından beri sürekli Rusya ile arasına tampon bölgeler oluşturma konusunda, ittifaklar peşinde koşmaktadır. Bu arada pek çok devlet-millet bu mücadeleye kurban edilmektedir. “Ruslar Çerkezistan’ı Kafkasya’nın güvenliği ve savunması, Karadeniz’de dolaşım ve ticaret özgürlüğü, Karadeniz ve Hazar denizleriyle İran arasında güvenli bir demiryolu bağlantısına ihtiyaç duyması gibi önemli askeri ve stratejik nedenlerle işgal etmişti. Bunun yanısıra,

kendisini bir kurtarıcı olarak gören Rusya'nın bu imgesinden kaynaklanan köklü ideolojik ve kültürel düşüncelerde, işgali ve Çerkezlerin topraklarından sürülmesini hızlandırmıştı” (Karpaz, 2003, s. 109).

İskân

Osmanlı Devleti beklediğinin çok üstünde muhacir gelmesine rağmen gelenlerin acil ihtiyaçlarını karşılarken diğer yandan üretici olsunlar diye onlara sermaye olabilecek destekler de sağlamıştır. Başlangıçta muhacirlerin on beş nüfusuna bir hane denilerek öküz, tohumluk ve diğer zirai araçlar verilmiş daha sonra ise her beş nüfus bir hane sayılarak benzer destekler verilmiştir (Saydam, 2011, s. 39).

Kafkasya muhacirlerine yapılacak acil yardımlar barınma, beslenme ve giyinme ihtiyaçları olarak belirlenmiştir. Göçmenlerin mesken ihtiyaçları, belirli ölçüde devlet tarafından temin edilmiştir. Bu arada, Anadolu halkıda konuya ilgisiz kalmamıştır. Nitekim göçmenlerin yaşamlarını idame edecekleri meskenlerin büyük bir kısmı Sivas eyaleti kazalarının ahalisi tarafından yapılmış, yapılan masraflar da dönem itibari ile devletin durumu göz önünde tutularak maliye nezaretinden istenmemiş ahali tarafından teberrü edilmiştir (Karataş, 2014, s. 245).

Osmanlı Devleti başlangıçta mevcut kurumlarıyla iskân işini halledebileceğini öngördü. Ancak göçün boyutu anlaşıldığında muhacirlerle doğrudan ilgili kurumlar oluşturdu ve kaynak ayırdı. Muhacirin Komisyonu, zaruri sebeplerle kurulmuş olup 1865 yılı sonlarına doğru gelenlerin miktarı azaldığından, mevcut olanların da üçte ikisi iskân olduğundan işler asgariye inmiş durumdaydı. Komisyondaki görevliler için ayda 35.000 kuruş harcandığını dikkate alan hükümet, bu masraftan kurtulmak maksadıyla ve aynı zamanda komisyon binasının

askeri amaçlarla kullanılabilmesi için 27 Kasım 1865 yılında bu kuruluşun lağvını kararlaştırdı (Saydam, 2011, s. 21-25).

Köylere yerleştirilen muhacirlerin çiftçilik yaparak bir an önce kendi ihtiyaçlarını karşılayabilmesi için gerekli alet-edevat sağlanmıştı. Sivas mutasarrıfı ile bu bölgede göçmenlerin iskan işleri sorumlusu olan Hafız Paşa'nın, Sivas eyaleti dâhilinde ki bazı kazalara ve özellikle Uzunyayla yöresine iskan edilen göçmenlere yapılacak olan zirai yardımın nevi ve miktarının ne olacağı konusunda ilgili hükümet merkezinden bilgi istedikleri anlaşılmaktadır. Gelen cevap ise her haneye bir çift öküz ve İstanbul kilesi ile 5 kile tohumluk verilmesi yönündedir (Karataş, 2014, s. 245).

Yüzyıllarca aralıklarla süren insanlarından arındırılmış Kafkasya'yı ele geçirme savaşları sona ermekteydi. İmam Şamilin 1859 da teslim olması sonun başlangıcıydı. Direniş 5 yıl daha sürmüştü de canını, malını, namusunu kurtarma derdine düşen Çerkesler göç yollarına düşmüştü. “Başlangıç da muhacirler hakkında gayet cömert davranan hükümet, umduğunun üzerinde bir göç hadisesinin vuku bulduğunu görünce daha az kaynak ayırmaya mecbur oldu. Devlet hazinesinden savaş sırasında bütün emval ve emlakini terk ederek gelenlere nispeten fazla maddi imkân sağlanırken, sonradan malını mülkünü yavaş yavaş elden çıkaranlara daha az yardım yapılmıştır” (Saydam, 2011, s.30).

Yapılan yardımlarda aciliyet ve zaruret esas alınmıştı. “Yapılan yevmiye yardımının göçmenlerin 15 yaşından küçük olanlarına birer, 15 yaşından büyüklere 2 guruş olması planlanmıştır. Yapılan yevmiye yardımı da yine göçmenleri temsil eden ve kabilelerin ileri gelenleri olan beylere verilmiştir. Zaruret söz konusu olduğunda giyim yardımı da yapılmıştır. Ayrıca Çerkes göçmenlerinden ölenlerin kefenlenmesi, cenazelerin kaldırılması konusunda devlet gerekli yardımları yapmıştır.

Çerkez göçmenlerden ölenlerin yaşına göre 0-9 yaş arasına 2 metre, 10-15 yaş arasında ölenlere 3 metre, 15 yaş ve yukarisına da 4 nadiren 5 metre kefen verildiği görülmektedir (Karataş, 2014, s. 245-246).

Muhacirlerin iskânında bazı yolsuzluklar da vuku bulmuştur. İskânla görevlendirilen memurların suiistimalleri nedeniyle pek çok olumsuzluk da yaşanmış, iskân sorunu karmaşık bir hal almıştır. Örneğin, 18 Şubat 1864 tarihli bir yazıda iskân memurlarının türlü yolsuzluklar yaparak işi usulüne uygun şekilde icra etmedikleri, böylece yapılan masrafların boşa gittiği, hazinenin zarara uğratıldığı belirtilmektedir. Yapılan şikâyetlerin artması üzerine hükümet tarafından işin daha sıkı takibi zaruri hale gelmiştir. “Nitekim 11 Nisan 1864 tarihli Meclis-i Vâlâ mazbatasında; Anadolu'daki iskân işinin usulüne uygun cereyan edebilmesi ve meydana gelen fenalıkların ve böyle önü açık bir masrafın (zimmete para geçirme, israf ... gibi) araştırılarak def ve tadili ve hicret eden nüfusun kesin ve doğru olarak medeniyet dâhiline konulması, ancak kol kol özel memurların tayini ile mümkündür” denilmekteydi (Saydam, 2011, s. 23-24).

Osmanlı Devleti göçün daha iyi iklim şartlarında gerçekleşmesini istemişse de kışın ağır koşullarında sürgün vuku buldu. Bunun sonucunda ağır kış koşullarında Karadeniz'i geçmeye dayanamayacak vasıtalarla yola çıkıldı bir de istiab haddini aşan yüklemeler kazalara, ölüme davetiye çıkardı.

Kırım (1853-1856) ve 93 Harbi'ni (1877-1878) izleyen zamanda İmparatorluğun diğer bölgelerinden de yoğun göçler başladı. Osmanlı'nın Kırım Savaşı'nı kaybetmesinin ardından, Rusya, Kafkasya üzerindeki baskısını olağan üstü düzeye çıkardı. Bu baskı karşısında daha fazla direnemeyen Kafkas ulusları, özellikle Şeyh Şamil'in teslim olmasından sonra tarihin en büyük sürgünleri ile karşı karşıya kaldı. Bütün dünya

bilmektedir ki, Kafkasya, Ruslar tarafından zorla işgal edilmiş ve Adigeler başta olmak üzere Kafkas halklarının büyük bir kısmı Çarlık güçleri tarafından ülkelerinden zorla sürülmüşlerdir (Aslan, 2011, s. 90).

Kafkasya Muhacirleri türlü türlü zulme uğradılar. Canı, namusu derdine düşen bu insanlar meta olarak görülmüş ve çirkin bir ticaret gerçekleşmiştir. İstanbul'da muhacir komisyonu kurulmasına ve her tarafa iskân memurları gönderilmesine rağmen bu insanların bir kısmı esir pazarlarına düşmüştür. “Bab-ı Âli'de dahi bir esir pazarı açılmış ve vükela haremlerine lazım olan cariyeleri ehven baha ile ve yahut hediye suretiyle almak için mübaşirler irsal olunmuş, bunlardan birisi Sivas ve Samsun cihetlerine memur olan yaver efendidir ki memur olduğu mahaller muhacirinin iskânı yerine takım takım İstanbul'a cariyeler gönderdi ve muhacirlerden fiil-i katl ile müttehim olan Osman namında bir habisi tercüman olarak mahiyetinde taşıyıp alet-i temettu etti”(Çiçek, 2011, s. 81).

Kafkasyalılar övülürken bile bu övgü ile aşağılamaya da zemin hazırlanmaktaydı. Cesaretlerine saygı duymasına karşın Neumann, Çerkesler'in Rusya tarafından yok edilecekleri öngörüsünde bulunmuştu. Çünkü modern bir dünyada şövalye ruhlu da olsa "uygarlaşmamış" halklara yer yoktu. Neumann, Çerkesler'in toplam nüfusunu Kabartaylar ve Abhazlar da dahil olmak üzere 1.5 milyon kişi veya 300 bin aile olarak tahmin etmekteydi (Leitzinger, 2011, s. 117). Hem saldırıya uğramak hem de gayri medeni olarak yaftalanmak doğru ve adil bir yaklaşım değildir. Aynı yaklaşım, soykırımı uğrayan bütün uluslar için aynı telakkiyi savunuyorsa Amerika Yerlilerinin, Aborjinlerin başlarına gelenleri açıklamak kolay olur. Fakat adil olmayacağı gibi insani de olmaz.

Her ölenin, her muhacirin bir hayatı, bir adı olduğu halde sadece bir sayı ile top yekun ifade edilmesi ve miktara göre

soykırım terazisine çıkarılması ayrıca haksızlıktır. Kemal Karpat, Osmanlı devletine yeni gelen Çerkeslerin sayısına ilişkin oldukça doğru bir tahminde bulunan ilk kişinin Selahaddin Bey olduğuna dikkat çekmektedir. Selahaddin Bey, toplam 1 milyon 8 bin kişiden söz ediyordu ki bu rakama, Kırım'dan yeni gelen 100 bin kadar kişi de dâhildi. Selahaddin Bey Avrupa'ya 595 bin, Asya'ya ise 413 bin Çerkesin yerleşmiş olduğunu iddia ediyordu. 1867 yılında, yani Kafkaslardan göç sona ermeden epeyce önce öne sürüldüğü dikkate alındığında, söz konusu demografik etkenin ne denli büyük bir etkisinin olduğu belli olmaktadır. Çerkeslerden söz eden az sayıdaki Avrupalı istatistikçinin, göçmen sayısını en çok 200 bin olarak tahmin etmesi, bu göçün boyutu konusundaki bilgisizliklerini ele vermektedir (Karpat, 2010, s. 87-88).

Çerkesler Osmanlı Devletine göç etmelerine rağmen Batı'da destek arıyordu. Tarih tekerrür ediyor. Tamda bugünlerde Ukrayna direniyor, Rusya işgal ve imha ediyor, Ukrayna Batı'dan destek bekliyor. Şimdiden yüzbinlerce Ukraynalı komşu ülkelere sığındı. Çerkesler Avrupa başkentlerine "Bağımsızlık Bildirisi;" ile başvurduklarında Rusya ile kırk yıldır savaşıyorlardı. Destek bekledikleri Batı ülkelerinden gerekli desteği bulamamışlardı ve bunu eleştirmişlerdi. "Derin bir utançla işitiyoruz ki Avrupa'da basılan bütün haritalarda yurdumuz Rus imparatorluğunun bir parçası olarak gösteriliyor. Rusya artık Batıda Çerkeslerin köle ve haydut olduğunu ilan edebiliyor..."(Leitzinger, 2011, s. 118).

İnsanlık tarihinde birçok devlet, diğer bir devlet tarafından yok edilmiştir. Hatta bugün bile sıcak savaşın sürdüğü, insanların yok edildiği savaşlar yaşanmaktadır. BM'nin tahkim edilerek vesayetten kurtarılması, etkinliğinin artırılması çözüm olabilir sanırım. Kafkasya'nın emperyal geçmişinin değerlendirilmesinin sadece Rus veya Kafkasyalı tarihçilerin sorumluluğu olmadığını vurgulamak isterim. Kafkasya'nın

kolonyal tarihi Avrupa tarihinin Kafkasya'da cereyan etmesi olarak da okunabilir. Sömürgecilik sonrası etütler alanında yapılan araştırmalar göstermiştir ki Avrupa sömürgeleştirdiği ölkeleri şekillendirmekle kalmamış, süreç içinde kendisi de dönüşmüştür. Başka bir deyişle Avrupa sömürgecilik yapmasaydı aynı Avrupa olmazdı.” (Kreiten, 2011a, s. 142).

Osmanlı Devleti Kafkasya'dan gelecek olan göçmenler konusunda bilgi sahibi idi ki hazırlık yapmıştı. Ancak bilgileri eksik ya da yanlış olduğu için ortaya pek çok sorun çıktı. Osmanlı Devletinin bilgi kaynakları bir şekilde ortaya çıkan sorunların sebebiydi. Ayrılan kaynaklar yetersiz kalınca en azından finansman kısmen halka ve yerel yöneticilere bırakıldı. Başlangıçta göçmenler köylere birer ikişer hane olarak yerleştirilmişse de daha sonra padişaha bildirilen gerekçeler nedeniyle köylerde birlikte iskân olunmuşlardır. Gelen kafileler iskân politikası çerçevesinde Balkanlara Anadolu'ya yerleştirilmişlerdir. Ancak Balkanlara yerleştirilenler Rusya'nın itirazıyla Balkanlardan hareket ettirilerek sair bölgelere gönderilmiştir.

Osmanlı arşiv belgelerinde iskân politikasının nasıl uygulandığı açıkça görölmektedir. Misalen Taman İskelesinden Samsun'a gelen Çerkes muhacirlerin Sivas'a gönderildiğine dair 1863 tarihli Osmanlı arşiv belgesine göre, 136 hane Sivas eyaletine iskân edilmiş, muhacirlere mesken, tarım aletleri ve iaşe yardımları yapılmıştır. İskân edilen muhacirlerin nüfus bilgileri ve yapılan yardımların dağılımına dair detaylar aşağıdaki tablo 1 ve 2'de gösterilmiştir (COA ML-MSF-d 16838).

Tablo 1 Yerleşim Yeri, Konut ve Zirai Yardımlar Tablosu

Yerleşim Yeri	Boy	Hane	Nüfus	Büyük, Küçük Ev	Öküz	Araba	Tohumluk Zahire	Umera	Toplam Miktar
Yıldızeli, Kiremitli	Kabartay	2	8	300	266	48	100	Abdülvehhab, İsmail	714
Zile, Başpınar	Kabartay	27	144	4950	4798	864	1350	İsmail, Seyfullah	11962
Niksar, Fazlı		15	88	2950	2932	528	750	Yakub, Şoluh, Mehmed	7160-662
Yıldızeli, Arslandoğmuş		7	29	1250	1066	124	350	Mahmud, Şoluh	2840
Tokat, Beyzad		1	2	150	66	12	50	Ali	278
Yıldızeli, Arslandoğmuş		50	275	9400	9164	1650	2500	Arslan, İbrahim, Abdulgaffar, İlyas	9160
Yıldızeli, Emirler	Nogay	11	36	1850	1199	216	550	Mehmed, Seyfeddin, Hayreddin	3815
Artukabad, Teknelibel	Kabartay	1	5	250	166	30	50	İdris	496
Zile, Başpınar		20	90	3400	2999	640	1000	İsmail, Ali	7939
Kazabad, Endizler		1	5	250	166	30	50	Örükçüler	496
Zile, Köy		1	7	250	233	42	50		575

Kaynak: COA ML-MSF-d 16838.

Tablo 1’ de de görüldüğü gibi düzenlenen belgeye göre bu defa Sivas’a yerleştirilen Çerkes Muhacirler 136 hane, 691 nüfustur. Yine aynı tabloya göre gelenlere yapılan konut yardımı 25 bin guruştur. Ayrıca öküz için 25055 araba için 4134 tohumluk için 6840 guruş yardım yapılmıştır. Toplam yardımlar 50079 guruştur.

136 haneye konut için verilen yardım 25000 guruştur. Hane başına ortalama 183.82 guruş düşmektedir. Konut yardımı büyük olduğu değerlendirilen hanelere 250 guruş, küçük olduğu değerlendirilen hanelere 150 guruştur.

Her 15 nüfusa bir çift öküz ve bir araba(kağrı) ve her haneye 5 kile-i istanbulî verilmiştir.1 kile-i istanbulî 25kilo olduğu dikkate alındığında verilen tohumluk zahirenin 125 kilo olduğu anlaşılır. Tarımda yaygın kullanılan ölçek olan urupla ya göre (125/16) 7.81, yaklaşık olarak 8 urupla tohumluk zahire yardımında bulunduğu anlaşılmaktadır.

İlgili belgede 78 senesi Şubat ayı ifadesi geçmektedir. Kastedilen sene R. 1278 (M.1862)’dir. Şubat ayı olduğuna göre ağır kış koşulları hüküm sürmektedir.

Yine ilgili belgeye göre yapılan yardımlar; Nan-ı aziz, öküz, ganem, edevat-ı çift, edevat-ı hane ve yerel iskân memurlarının ücretleri (bargir ücreti ve yevmye) ni kapsamaktadır.

Tablo 2 Yerleşim Yeri ve Yapılan Yardımların Miktarı Tablosu

Yerleşim Yeri	Boy	Ümera	Hane Reisi	Nüfus	Yardım Edilen	Terk Olunan	Yardım Dönemi	Yardım Miktarı
Artuk Abad, Tekneli Bel	Kabartay	Yusuf	İdris	5	2	3	Mart 78 Kanun-u evvel 78	120
Yıldızeli, Ilıca	Kabartay	Nuh	Süleyman	8	4	4	Ağustos 78	110
Sivas, Merkez	Muhtelif	-	-	61	33	28	Kanun-u Evvel 78	441
Sivasdan vurud	-	İdris	Emine Hatun	2	2	-	-	17
Kilmigad, Yavi	Kumuk	Mahmud, Hangişi	-	72	36	36	Mart 78	1485
Tokat, Merkez	-	Karlıoğlu İbrahim	Ömer, Arslan Mirza	482	241	241	Kanun-u evvel 78 Mart 78	7200
Kazabad, Endiz	Kabartay	Ömer	-	5	2	3	Haziran 78 Mart 79	182
Zile, Köy	Kabartay		İsa oğlu Yusuf	7	3	4	Şubat 79	675
Kilmigad	Nogay	Mehmet Çelebi	-	102	51	51	Kanun-u sani-78 Mart 79	1377
Kilmigad	Nogay	Abbas ağa	-	228	114	114	Kanun-u sani-78 Mart 79	3088
Kilmigad	Nogay	Abdülmennan	-	124	62	62	Kanun-u sani-78 Mart 79	1674
Kilmigad	Nogay	Ali ağa	-	206	103	103	Kanun-u sani-78 Mart 79	2781
Zile, Başpınar	Kabartay	İsmail, Ali	İsmail	90	45	45	Eylül 78 Mart 79	2700
Tokat	Dağıstan	Ali	Ali	2	1	1	Şaban-78 Ramazan-78	30
Zile	Çerakise	İsmail, Başmak	-	165	89	76	Ağustos 78 Kanun-u evvel	8032
Zile, Bakırboğazi	Kabartay	İbrahim	-	105	57	48	Ağustos 78	5998

Kaynak: COA ML-MSF-d 16838.

Tablo 2'ye göre 1969 kişinin 869'unun nan-ı aziz yardımına muhtaç olmadığı değerlendirilmiştir. Yardım edilenler ise 1100 kişidir. Kişi başı yapılan yardım 51.71 guruştur.

Yine Sivas eyaleti civarına iskân edilen çerkes muhacirlerle ilgili Osmanlı arşiv belgelerine göre, göçe devam edenlere yevmiye ekmek parası verilirken ikamete tabi tutulanlara çiftçilik yapılması için lazım gelen sermaye (öküz, tohum, ev, tarla vb.) yardımı yapılmaktadır. Ayrıca belgeden anlaşıldığına göre Göçmenler elverişsiz kış koşullarında ve beklenenden çok sayıda gelince göçmelerin içinde buldukları durum daha da ağırlaşmıştır. Çerkes muhacirlerden önceden gelerek yerleşip çiftçilik yapanlardan alınan öşür gelirlerinin yeni iskân edilen ihtiyaç sahiplerine tahsis edildiği anlaşılmaktadır (Gurulkan vd., 2012).

Sonuç

Rusya'nın başka ülkeleri işgal ve milletleri imha ve sürgün gerekçeleri elbette haklı değildir. Geleneksel Rus siyasetinde olduğu üzere Kafkas milletlerinin Büyük Rusların medeni ve nurlu yolundan ilerlemelerini isterken, bunun dışına çıkanları ise cahilliğin, gericiliğin, yobazlığın ve barbarlığın yolu olmakla itham etmektedir. Bu tarz gerekçeler Rusların gerekçelerinin ne kadar ideolojik olduğunu ne kadar insanlık dışı olduğunu göstermektedir.

Rusya her işgal ettiği yerde gerekçesini de kendisi oluşturmaktadır. İstediginde Rus nüfus barındıran bütün ülkeleri potansiyel hedef yapabilmektedir. Geçmişteki işgal eylemlerinden bunu anlamak mümkündür. Ukraynaya, Donbass bölgesindeki Rusları bahane ederken, 70'li yılların sonunda Afganistan'a yandaşların davetiyle girmişti. Geçmişte Kuzey Kafkasya'yı işgal ederken de Küçük Kaynarca Antlaşması ile kendisine hukuki gerekçe üretmeye çalışmıştı.

Rusların Kuzey Kafkasya'yı işgaliyle birlikte 19. Yüzyılda büyük Çerkes sürgünü meydana geldi. Sürgün sonrasında Çerkesler kısmen hayatta kaldılar ve muvakkat bir süre için varlıklarını korudular. 1860'li yıllarda Çerkesler'in başına gelen felaket gerek Rusya'da gerekse sürgünde halk olarak ayakta kalmalarını çok zorlaştırdı. Sürgün değişik Çerkes alt-grupları üzerinde farklı etkiler yaptı. En çok etkilenenler batıdaki ve ortadaki kabileler oldu. Başta Ubihlar olmak üzere bazıları Kafkasya'yı tamamen terk ederken diğerlerinden az sayıda insan kaldı.

Sürgün sırasında salgın hastalıklar ve ağır koşullar kitlesel ölümlere yol açtı. Bu göçler sırasında açlık, kıtlık, salgın hastalıklar gibi sebeplerden ötürü nüfusunun üçte birini kaybetmek oldukça büyük bir tahribat yarattı. Kafkasya'da üç yüz sene önce başlayan işgal ve imha savaşı, 1859 da İmam Şamil'in teslim olmasından sonra beş yıl daha sürmüş, zulüm, ölüm ve sürgün 1864 de tamamlanmıştır. Bu sürgün, ağır kış koşullarında elverişsiz gemilerle bilinmeyene doğru bir yolculuk aynı zamanda salgın hastalıklar ve kitlesel ölüm anlamına geliyordu. Bu sonuca neden olan Rus Çarlığı ve mirasını devralanlar, bu duruma gerekçe bulmada mahir olsalar da, adı ne olursa olsun, yaşanan trajediler tarihleri için bir utanç sayfasıdır.

Soykırımı inkâr etmek Rusya açısından politika gereği olabilir. Kabul etse ona kim hangi yaptırımı uygulayacak. Bugün BM de etkili olanlara İncil'de Hz. İsa'ya atfen geçen "aranızda günahsız olan ona ilk taşı atsın" demek sanırım durumu açıklamaktadır. Soykırım mıydı? Bu yapılan tarife bağlı. Ayrı ayrı soykırımlar yerine, 1856 ile 1956 arasında çok geniş bir coğrafyada Müslüman ve Hristiyan birçok halkı etkileyen ve Sovyet sonrası Rusya'da günümüze kadar süren genel bir soykırım eğiliminden bahsetmek daha doğru olur.

Moskova Knezliği'nin tarih sahnesine bir süper güç olarak çıkmasında Osmanlı İmparatorluğunun rol oynamış olması, tarihin garip bir cilvesi olsa gerektir. Ayrıca işaret edilmelidir ki Doğu Avrupa politikalarındaki büyük bir güç olarak, o zaman bölgede hâkimiyet kurmaya ve pekiştirmeye çalışan Jagellonlara ve Altın Ordu'ya karşı Moskova-Kırım ittifakını desteklemek suretiyle Osmanlılar, Moskova'nın yükselişine katkıda bulunmuştur. Osmanlılar on altıncı yüzyıl ortalarında Moskova'nın üstünlük ve yayılmasının, Karadeniz ve Kafkasya'daki çıkarları açısından oluşturduğu tehlikeyi gördükleri zaman ise iş işten geçmişti.

19. yüzyıl boyunca Kafkaslardan gelen yaklaşık 1,5 milyon Çerkes muhacir Osmanlı topraklarında iskâna tabi tutuldu. Bunlardan Balkanlar'a yerleştirilenler Rusya'nın itirazı üzerine yeniden göçe zorlanarak İmparatorluğun Halep gibi güney vilayetlerine yerleştirilmiştir. Osmanlı devleti asayiş, tarım dışı toprakların tarıma kazandırılması ve muhacirlerin bir an önce üretime geçmesi gibi kriterler çerçevesinde iskân politikası yürütmüştür. Bu politika doğrultusunda göçmenler öncelikle Samsun, Trabzon gibi istasyonlarda karantinaya tabi tutulmuş bu sırada acil ihtiyaçları karşılanmıştır. Daha sonra muhacirler iskân için belirlenen yerlere sevk edilmiştir. İskân gerçekleştiğinde ise mesken ve tarımsal üretim araçları yardımı yapılmıştır. Yardımlar devlet bütçesinden olduğu gibi, hanedan üyelerinden, özellikle de halktan karşılanmıştır.

Osmanlı Devleti'nin Kırım ve Kafkas göçlerinden kısa dönemde büyük zarar göreceği uzun dönemde ise kazançlı çıkacağı öngörülmüştü. Kırım, Kafkasya'dan yapılan göçlerin bir yandan talebi arttırırken bir yandan da zirai üretimin ihtiyaç duyduğu emeği sağlayacağı beklenmekteydi. Sanırım beklenen sonuçlar gerçekleşti.

Kaynakça

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (COA)
ML-MSF-d 16838

Aslan, C. (2011). 1864 Trajedisi. Sürgün İçinde (ss. 89-115). Ankara: Kafkas Bilimsel Araştırma Merkezi ve Yayıncılık İşletmesi.

Bice, H. (1991). Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler. Ankara: TDV.

Çiçek, N. (2008). 'Talihsiz Çerkeslere İngiliz Peksimeti': İngiliz Arşiv Belgelerinde Büyük Çerkes Göçü (Şubat 1864 Mayıs 1865). Sürgün İçinde (ss. 47-48). Ankara: Kafkas Bilimsel Araştırma Merkezi ve Yayıncılık İşletmesi.

Gurulkan, K. Çınar, A.O. Genç Y.İ ve Demirbaş, U. (2012). Osmanlı Belgelerinde Kafkas Göçleri I. Cilt. İstanbul: Seçil Ofset.

Gürbüz, M.V. (2012). Kafkasya'da Siyaset. Ankara: Kadim Yayınları.

Henze, P. B. (2011). Tarihte Çerkesler. (Çeviren: Ö. A. Kurmel). Sürgün İçinde (ss. 153-162). Ankara: Kafkas Bilimsel Araştırma Merkezi ve Yayıncılık İşletmesi.

İnalçık, H. (2020). Modern Avrupa'nın Gelişmesinde Türk Etkisi. (Çev. Ömer Baldık). Osmanlı ve Dünya İçinde (ss. 87-97). İstanbul: Timaş.

Karataş, Ö. (2014). 'Sivas Uzunyayla Yöresine Çerkes Göçmenlerinin Gelişleri, İskanı ve Osmanlı Devletiyle Halkının Tutumu 1860-70'. Geçmişten Geleceğe Çerkesler İçinde (ss. 239-160). Ankara: Kafkas Bilimsel Araştırma ve Yayıncılık.

Karpat, K. (2010). Osmanlı'dan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler. İstanbul: Timaş.

Karpat, K. (2008). Osmanlı Modernleşmesi. Ankara: İmge Kitabevi.

Karpat, K. (2010). Osmanlı Nüfusu 1830-1914. İstanbul: Timaş.

Karpat, K. (2003). Osmanlı Nüfusu 1830-1914. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

- Kreiten, I. (2011a). Egzotiklik, Jeopolitik ve Cehalet: Post-Kolonyal Bir çerkes Tarihi Arayışı. (Çeviren: Ö. A. Kurmel). Sürgün İçinde (ss. 137-152). Ankara: Kafkas Bilimsel Araştırma Merkezi ve Yayıncılık İşletmesi.
- Kreiten, I. (2011b). Kuzey Batı Kafkasya'nın Dize Getirilmesi: Kolonyan Hunharlıklar Ve Avrupa'nın Sorumlulukları. (Çeviren: Ö. A. Kurmel). Sürgün İçinde (ss. 169-179). Ankara: Kafkas Bilimsel Araştırma Merkezi ve Yayıncılık İşletmesi.
- Kuyucuklu, N. (1990). İktisadi Olaylar Tarihi. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- Leitzinger, A. (2011). Çerkes Soykırımı. (Çeviren: Ö. A. Kurmel). Sürgün İçinde (ss. 117-120). Ankara: Kafkas Bilimsel Araştırma Merkezi ve Yayıncılık İşletmesi.
- McCarthy, J. (2018). Ölüm ve Sürgün: Osmanlı Müslümanlarının Etnik Kırımı: 1821 - 1922. (Çeviren: F. Sarıkaya.) Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Richmond, Dr.W. (2011). Çerkeslerin Yenilgisi ve Sürgünü. (Çeviren: Ö. A. Kurmel), Sürgün İçinde (ss.163-168) Ankara: Kafkas Bilimsel Araştırma Merkezi ve Yayıncılık İşletmesi.
- Toynbee, J. A. (2020). Osmanlı İmparatorluğu'nun Dünya Tarihindeki Yeri. (Çeviren: Mustafa Armağan), Osmanlı ve Dünya İçinde (ss. 35-55). İstanbul: Timaş.
- Saydam, A. (2011). Kafkas Muhacirleri (1860-1870). Sürgün İçinde (ss. 33-45). Ankara: Kafkas Bilimsel Araştırma Merkezi ve Yayıncılık İşletmesi.
- Saydam, A. (2010). Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876). Ankara: TTK.
- Shenfield, S. D. (2011). Çerkesler- Unutulmuş Bir Soykırım Mı? S.121-136, 1984. (Çeviren: Ö. A. Kurmel). Sürgün İçinde (ss. 137-152). Ankara: Kafkas Bilimsel Araştırma Merkezi ve Yayıncılık İşletmesi.

Tabakoğlu, A. (2009). Türkiye İktisat Tarihi. İstanbul: Dergah Yayınları.

Zabun, S. (2014). Çerkes Sürgünü ve Osmanlı İskân Politikası: Sivas İli Örneği. Geçmişten Geleceğe Çerkesler: Kültür, Kimlik ve Siyaset İçinde (ss. 221-237). Ankara: Kafkav Bilimsel Araştırma ve Yayıncılık.

Ek-2:

ÇERKES MUHACİRLERİN İNGİLİZ PARLAMENTOSU'NA HİTABEN

YAZDIKLARI YAZI

Rusların istilacılığından, buna karşılık İngilizlerin hürriyet severliğinden bahisle Kafkasya'da kalıcı bir barışın temin edilebilmesi ve Rusya'nın eski sınırlarına atlabilmesi için İngilizlerle birlikte savaşıma hazır olduklarını bildiren Çerkes muhacirleri tarafından İngiliz parlamentosuna verilmek üzere kaleme alınan yazı

11mayıs 1870

Saâdetli efendim hazretleri,

Muhacirin-i Çerâkise tarafından İngiltere Devleti parlamentosuna verilmek üzere kaleme alınan ve beynehümâmızda zikri sebkat eden müsveddenin bir sûreti manzûr-ı âlîleri buyurulmak üzere leffen takdim kılınmış olmağın ol bâbda emr u irade hazret-i men lehül-emrindir.

Fî 9 Cemaziyülevvel sene [12]95 ve fî 29 Nisan sene [12]94 / [11 Mayıs 1878]

(İmza)

*

Bizi vatanımızdan dûr eden Rusya iltica eylediğimiz yerlerde dahi bizi her türlü ta'zîb ve takibden hâlî olmadığından zahirdir ki o devlet-i gâsibe güya bütün arz kendisi için yaratılmış gibi akvam-ı sâireyi külliyyen mahv eylemedikçe istilasına bir nihayet vermeyecektir. Melce-i penâhımız olan Osmanlılara dahi şimdi başladığı istilaya bir gayet yoktur.

Bu tarihten itibaren ehl-i Şark bitmez ve tükenmez harplere girmiştir. Biz Çerkesler cümlenin malumu olan hakaretleri çekmekte olduğumuz halde hakkımızda lisânen ve kalemen ve amelen müdafaaya çalışan millet fakat İngiliz kavmi idi. Bu sebebden İngiliz

hürriyetsever ve hürriyeti müdafaa eyler olduğuna kanmışızdır. Binâenaleyh arz ederiz ki, İngiliz bayrağı ve kumandası ve nizâm-ı askerisi altında kanımızı bezl etmeğe hazırız, lâkin bizler bir kavî maksada nihayet vermeyen politika muharebelerine âlet olmaktan usandık, bir sulh-ı daimiye isal edecek muharebe isteriz. Bu sulh-ı daimî Rusya'nın bi-gayr-ı hakkın gasp eylemiş olduğu kıtaları istirdat birle o devleti aslına irca' eylemekten başka bir tarikle müyesser olmayacağından Avrupa'da Saltanat-ı Osmaniye'nin ve Lehistan'ın ve Asya'da Kafkasya'nın ve Kırım'ın tesisleri maksadıyla İngiltere devlet-i fahîmesine asker olmağa ahd ü misak eyledik.

Ve biz ki, Çerkesistan beylerindeniz. Umum Çerkes namına ber-vech-i zîr imzalarımızı verdik.

Ol bâbda emr o ferman hazret-i men lehü'l-emrindir.

101

Osmanlı Belgelerinde

Kafkas Göçleri

KAFKS1CILT.qxp 03.12.2012 14:36 Page 101